

VU Research Portal

Kamp Westerbork

van der Laarse, R.

published in

Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren
2010

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van der Laarse, R. (2010). Kamp Westerbork. In M. de Keizer, & M. Plomp (Eds.), *Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren* (pp. 305-317). Bert Bakker. <http://dare.uva.nl/record/367654>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

EEN OPEN ZENUW

**HOE WIJ ONS DE TWEEDE
WERELDOORLOG HERINNEREN**

**ONDER REDACTIE VAN MADELON DE KEIZER
EN MARIJE PLOMP**

ROB VAN DER LAARSE

Kamp Westerbork

Kamp Westerbork

Zondag 19 juli 2009 opende het *Nos Journaal* met de brand van een barak uit Kamp Westerbork. De barakbrand in Veendam kwam nog dezelfde avond aan bod in alle nieuwsuitzendingen en actualiteitenrubrieken van de publieke en commerciële omroepen, en was de volgende ochtend openingsartikel van vele Nederlandse kranten. In de loop van de week groeide hij uit tot wereldnieuws. Herinneringscentrum Kamp Westerbork was wel wat gewend wat publiciteit betreft, maar nooit eerder was het zo massaal in het nieuws geweest. Deze wereldwijde belangstelling voor een overblijfsel van het voormalige doorgangskamp bij het Drentse Hooghalen is een actueel voorbeeld van de opmerkelijke omslag in de omgang met de sporen van de Tweede Wereldoorlog. De brand kreeg onmiddellijk iconische betekenis nadat de verloren gewaande barak in krantenkoppen tot de Anne Frank-barak was gedoopt, een naam die het herinneringscentrum zelf nooit in de mond heeft genomen. Het Anne Frank-effect veranderde de Veendammer barak of Barak 57 in een symbool van de Holocaust. De verloren barak was erfgoed geworden. De meest gestelde vraag van journalisten aan het Herinneringscentrum Kamp Westerbork was dan ook: 'Zijn er nog meer barakken en wat gaat u ermee doen?' Die vraag stond dezelfde week al hoog op de politieke agenda. Ondanks het reces van de Tweede Kamer vroeg de CDA-fractie aan de regering of deze het ermee eens was dat de barakken van het voormalige Kamp Westerbork deel uitmaken van de Nederlandse geschiedenis en daarom speciale aandacht behoeven. Ook verscheen in de pers een brief van het Centraal Joods Overleg aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap om met de grootst mogelijke spoed alle uit Westerbork afkomstige barakken te traceren, te demonteren en terug te plaatsen, vanwege het belang van de 'boodschap' van Westerbork.

◀ De vroegere strafbarak uit Kamp Westerbork stond tot 19 juli 2009 in Veendam en werd gebruikt als schuur. Anne Frank en haar zus werkten tijdens hun verblijf in Westerbork in deze barak aan de demontage van batterijen. Toen op 19 juli 2009 de barak geheel afbrandde, gingen de plannen om de barak in het najaar naar Kamp Westerbork over te brengen in rook op.

ROB VAN DER LAARSE

Naast het Amsterdamse Anne Frank Huis en de Hollandsche Schouwburg is Westerbork de belangrijkste herinneringsplaats van de Nederlandse Jodenvervolgung. Het vroegere doorgangskamp van waaruit 107.000 gevangenen (onder wie 102.000 Joden) zijn gedeporteerd naar de Duitse en Poolse concentratie- en vernietigingskampen, is, om met de dichter Armando te spreken, misschien wel de meest schuldige plek van Nederland. Tegelijkertijd is het een heel dynamische plek waar na de oorlog niets hetzelfde is gebleven. Het oorspronkelijke kampterrein is als geheel bewaard gebleven, maar wie deze plek vandaag de dag bezoekt vindt er geen enkele barak. Ingeklemd tussen de nationale parken Dwingelderveld en het Drents-Friese Wold oogt het huidige Westerbork als een groene oase waar nietsvermoedende passanten ongestoord fietsen over het brede middenpad van het voormalige kampterrein. Het pastorale beeld wordt slechts aan een van de bosranden verstoord door twaalf op rij geplaatste schotels van de Radiosterrenwacht Westerbork. Nergens wordt duidelijk dat het fietspad is aangelegd op de hoofdstraat van het vroegere kamp, die in de oorlog bekendstond als de *Boulevard des misères*, waar de op transport gestelde kampgevangenen moesten aantreden voor de trein naar het oosten.

Pas wanneer men het kampterrein betreedt vallen enkele in beton gegoten kunstwerken en constructies op. Zij stofferden het terrein als symbolische verwijzingen naar het vroegere doorgangskamp, zoals de genummerde zwarte piramides op de plaats van de vroegere barakken, waarvan de forse contouren in een aantal gevallen als een soort prehistorische grafheuvels met taluds in het landschap zijn aangegeven. In de verte ziet men nog een sobere reconstructie van een vervallen barakwand, en dichterbij het fietspad het Monument van de 102.000 stenen op de locatie van de vroegere appelplaats. De grens van het voormalige kamp, aan het einde van het fietspad, wordt gemarkeerd door een houten wachttoren. Direct buiten het kamp ligt een kort stuk spoorlijn met omhoog gebogen rails, dat echter ondanks de suggestie van authenticiteit geen restant is van de vroegere spoorlijn (waarvan de bielsen in beton naast het middenpad zijn teruggebracht). Het betreft het Nationaal Monument Kamp Westerbork, dat in zijn vormtaal als het ware de verschrikking van de transporten symboliseert.

Geschiedenis

De geschiedenis van Barak 57, zijn verplaatsing naar Veendam, en de latere discussie rond de terugplaatsing van de in een loods veranderde barak, staat model voor de dynamiek van heel het herinneringslandschap van de Tweede Wereldoorlog. De culturele biografie van Kamp Westerbork begon

in 1939 met de bouw van een barakkenkamp in een noordelijke hoek van de toenmalige gemeente Westerbork voor de opvang van Joodse vluchtelingen uit Duitsland. Voor het ontwerp van dit Centraal Joods Vluchtelingenkamp was Binnenlandse Zaken als opdrachtgever onder meer bij het in 1938 gebouwde Engelse vluchtelingenkamp Kitchener in Richborough te rade gegaan. Hoewel de chef van de Rijksgebouwendienst J.C.E. baron van Lynden het ontwerp te luxe vond, konden de plannen toch doorgang vinden omdat de bouwkosten van circa een miljoen gulden voornamelijk door het particuliere Comité voor Joodsche Vluchtelingen werden opgebracht. Wel moest worden afgezien van de oorspronkelijk beoogde locatie bij Elspeet op de Veluwe, omdat koningin Wilhelmina bezwaar maakte tegen een vluchtelingenkamp op een afstand van twaalf kilometer (!) van paleis Het Loo. In strijd met de oorspronkelijke afspraak met het Joods comité dat een vestiging dicht bij de Randstad wenste, werd hierop uitgeweken naar een geïsoleerde locatie op de eertijds nog kale Drentse heide nabij de gevaarlijke Duitse grens en de beruchte *Emslandlager* (de nazistische concentratiekampen, bekend van het communistische *Moorsoldatenlied*). Hoewel ontworpen als een ruim opgezet werk- en opleidingskamp met uitgebreide voorzieningen – zoals een school, theater, diverse kerkgebouwen en een synagoge, en een goed geoutilleerd ziekenhuis – bestond er onder de vluchtelingen van de 26 bestaande Joodse werkkampen in Nederland weinig animo voor een overplaatsing naar Westerbork. Het kamp, dat met zo'n 25 ruime barakken ruim 2600 personen kon herbergen, telde in april 1940 slechts 750 vluchtelingen. Pas nadat het vluchtelingenkamp in 1942 door de ss in gebruik was genomen als doorgangskamp voor alle Joden in Nederland, werden door Nederlandse onderaannemers tientallen nieuwe barakken, een crematorium, een lijkenhuisje en andere bouwwerken bijgebouwd. Op het hoogtepunt van de Jodenvervolgung telde Westerbork circa honderd bouwsels en 17.000 gevangenen. Uit deze tijd dateert ook Barak 57. Aangesloten op de spoorlijn Zwolle-Assen fungeerde het doorgangskamp toen als de voornaamste Nederlandse schakel in het nazistische vernietigingsapparaat. Van hieruit werd volgens een vaste wekelijkse dienstregeling in 93 transporten vrijwel de hele vooroorlogse Joodse gemeenschap van Nederland naar Polen gedeporteerd. Aangezien er na september 1944 geen transporten meer vanuit Westerbork plaatsvonden overleefden ongeveer negenhonderd gevangenen de oorlog. In afwachting van hun repatriëring verbleven velen van hen nog in het kamp toen dit na de bevrijding voor de internering van collaborateurs, zwarthandelaars en nss'ers in gebruik werd genomen. Tot 1949 deed Westerbork dienst als interneringskamp voor 'landverraders' en vervolgens als

militair kampement voor herhalingsoefeningen. In 1950 veranderde de bestemming onder de naam Schattenberg in een repatriëringskamp voor Indische Nederlanders, en vanaf 1952 fungeerde het onder dezelfde naam als woonoord voor Molukkers. Dat ook in de Schattenbergperiode nog veel aan het kamp is veranderd blijkt uit de verkoop van ten minste een tiental barakken, waaronder Barak 57 in 1958. Twaalf jaar later zou echter ook aan deze bestemming een einde komen.

Monumentalisering

Behalve een nieuwe bestemming kreeg Westerbork na de oorlog ook een plaats in de officiële Nederlandse herdenkingscultuur. Gedurende vele decennia draaide deze om gedenktekens en erevelden. Historische plekken speelden hierbij slechts een ondergeschikte rol. De doden werden zelfs vanuit heel Nederland herbegraven op nieuw ingerichte erebegrafplaatsen. Aangezien het overheidsbeleid de publieke herdenking van Joodse vervolgingsslachtoffers ontmoedigde, werden ook de kampen nauwelijks bezocht. Wel besloot de Nederlandse regering in 1946 om ook de voormalige kampen Vught, Amersfoort en Westerbork een bestemming als nationaal monument te geven. In tegenstelling tot vele kleinere kampen en fusilladeplaatsen zijn deze hierdoor niet geheel aan de vergetelheid prijsgegeven. Toch stierf een in 1947 opgericht Comité Monument Kamp Westerbork een vroege dood en zou het monument lang op zich laten wachten.

Na het wegebben van de nationale heroïek van de naoorlogse wederopbouwperiode voltrok zich vanaf de jaren zeventig een verdere verdichting van het Nederlandse herdenkingslandschap met de plaatsing van een groot aantal slachtoffermonumenten. Deze tweede herdenkingsgolf draaide vooral om 'vergeten groepen', zoals communisten, zigeuners, vrouwen en homoseksuelen. Ook de slachtoffers van de Jodenvervolgung werden in navolgende jaren in vrijwel elke gemeente met een monument geëerd. Vanuit die invalshoek werd op Westerbork in 1970 met de koninklijke onthulling van het hierboven genoemde kunstwerk van de Joodse kampoverlevende en beeldend kunstenaar Ralph Prins alsnog invulling gegeven aan de functie van nationaal monument. Dit resulteerde echter niet in een instandhouding van Westerbork als historisch monument.

In een verontwaardigde brief aan de commissaris van de koningin in Drenthe naar aanleiding van haar bezoek aan Westerbork in 1971 schreef de Groningse juriste Manja Pach hoe zij het jaar daarvoor voor het eerst samen met haar Duitse vader die als Jood en communist in Westerbork had gezeten, deze plek had bezocht. Hij had haar toen in het Molukse woonoord

Kamp Westerbork

Schattenberg de voormalige keuken, strafbarak en andere overblijfselen uit de oorlogsperiode aangewezen en wandelend door het kamp kon zij er zich 'ineens van alles voorstellen'. Toen Pach een jaar later op de fiets vanuit Groningen in Westerbork arriveerde voor de bijwoning van de dodenherdenking van 4 mei bij het nieuwe nationaal monument, dreigde die voorstelling van het verleden echter voorgoed onmogelijk te worden. Tot haar ontzetting werd het hele kamp gesloopt. De twee minuten stilte werden letterlijk verstoord door de slopershamer.

Twee verschillende visies op de omgang met herinneringsplaatsen stonden hier lijnrecht tegenover elkaar. De sloop van het kamp, hoe onbegrijpelijk toen al voor Pach, was niet per se door onverschilligheid ingegeven. Het was veeleer een gebruikelijke reactie op de trauma's van de oorlogsjaren. Ook elders drukte dit onverwerkte verleden een belangrijk stempel op de omgang met oorlogserfgoed. In 1968 was op vergelijkbare wijze Kamp Amersfoort gesloopt. De sloper vertelde nog tien jaar later in Hans Verhagens spraakmakende tv-documentaire *Geschiedenis van een plek* (1978) vol emotie over ontzettend veel namen, kruisjes en gedichtjes die hij en zijn werklieden er op de wanden van de barakken hadden aangetroffen. Maar ook merkte hij op: 'Gelukkig hebben ze het kamp niet laten staan als monu-

ment. Al die herinneringen. Voor de nabestaanden is dat ook heel erg, hoor. Vergeten die tijd, zo gauw mogelijk vergeten.'

De dichter Armando verwoordde daarentegen in dezelfde documentaire een heel andere visie op 'de plek'. Kamp Amersfoort had naar zijn mening nooit een nieuwe bestemming mogen krijgen en eeuwig moeten getuigen van de verschrikkingen die er hadden plaatsgevonden: 'Ze hadden het gewoon moeten laten overwoekeren.' Dit was ook de gedachte die sprak uit Manja Pachs oproep aan de autoriteiten in 1971 om onmiddellijk te stoppen met de sloop van Westerbork: 'Hoezo slopen, het moet gewoon blijven staan!' In haar brief schreef ze dat haar generatie geen behoefte had aan officiële herdenkingen met 'als plicht gevoelde stilte' rond steriele monumenten. Veel belangrijker waren historische locaties waar men zich kon bezinnen op het verleden. Het begrip monument kreeg zo een nieuwe invulling. De 'jaren zestig-generatie' wenste geen nationale monumenten maar herinneringsplaatsen.

Anders dan Pach en velen van haar generatie meenden, waren de autoriteiten niet ongevoelig voor hun argumenten. Sterker nog, in 1957 had de toenmalige commissaris van de koningin mr. J. Cramer (die al in 1939 was betrokken bij de bouw van het vluchtelingenkamp) zelf met steun van de Israëlitische ambassadeur, koningin Juliana en minister-president Drees geprobeerd invulling te geven aan de wens van het Nationaal Comité om Westerbork tot gedenkplaats te bestemmen. Het was toen echter het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap dat hiervan niets wilde weten. Zoals eerder bij de oprichting van het Amsterdamse monument de Dokwerker (1952) op het 'Joodse' Daniël Meijerplein vond het NIK dat de autoriteiten maar moesten doen wat ze wilden, als ze de Joodse gemeenschap er maar buiten hielden. Dit standpunt voerde terug tot een gezaghebbende uitspraak van opperrabbin Tal van 1948: 'Wij Joden hebben geen gedenktekens nodig.' Daarom was van Joodse zijde al evenmin adhesie betuigd aan de Drentse afdeling van de Stichting '40-'45 toen deze in 1951 protesteerde tegen de voorgenomen sloop door Staatsbosbeheer van het crematorium van Westerbork, waar men twee jaar eerder een monument ter nagedachtenis aan tien op deze plaats gefusilleerde verzetsstrijders had geplaatst. De Stichting wenste dit 'symbool van machtswellust van het nationaal Socialisme en het lijden en de dood van Israëlieten en Verzetsstrijders' te behouden als 'een historisch monument en een authentiek stuk oorlogsdokumentatie'. Het was een vroege, zo niet de eerste oproep tot behoud en conservering van Nederlands oorlogserfgoed. Onder gelijk-luidende bewoordingen had de Poolse communistische regering in 1947 Auschwitz-Birkenau bestemd tot nationaal monument. Maar Staatsbos-

beheer stelde hier met succes tegenover dat van Joodse zijde geen behoefte bestond aan zo'n luguber monument.

Het is opmerkelijk dat Pach, hoewel dochter van een Duitse Joods-communistische verzetsstrijder, in 1971 bij haar poging Westerbork te redden geen contact zocht met Joodse organisaties. Tegelijkertijd moet echter worden vastgesteld dat haar verontwaardiging samenviel met een kentering binnen de Nederlandse Joodse gemeenschap. Zo schreef Carla Jitta in 1964 in *Het Parool* over haar weerzien met Westerbork, waar zij als kind gevangen had gezeten: 'Zou er werkelijk geen plek met een gedenkteken zijn? Nee, ik wist wel beter. Men had dat niet nodig gevonden.' De bewoners van het 'Molukkendorp' wisten nauwelijks iets van het lot van de eerdere Joodse kampbewoners. Toen commissaris van de koningin mr. K.H. Gaarlandt dat jaar samen met enige oud-verzetsmensen opnieuw de oprichting van een nationaal monument in Westerbork bepleitte, had het niks geen bezwaar meer. Vanuit dit besef ontstond het idee van Ralph Prins' monument bij het toenmalige woonoord Schattenberg.

Enscenering

Ondanks zijn monumentale bestemming was Westerbork door de sloop van de barakken een soort niemandsland geworden. De naam van het voormalige kampterrein, twaalf kilometer van het gelijknamige dorp, dat hiermee niet geassocieerd wilde worden, was nog tot omstreeks 1980 niet te vinden op kaarten, in streekplannen of in toeristische brochures. Het voormalige Kamp Westerbork was een zwart gat in de provincie Drenthe. Nadat het ministerie van Defensie zijn eerdere plannen had opgegeven tot een herinrichting als militair oefenterrein, besloot Staatsbosbeheer als juridische eigenaar na de bebossing van de oorspronkelijke kale heidevlakte tot een invulling als recreatieterrein. Hierbij paste ook de komst van de Radiosterrenwacht die in 1967 begon met de plaatsing van zijn ruimte telescopen. Op grond hiervan werd, ondanks protest van de Molukse bewoners, Schattenberg ontruimd en het leeg opgeleverde terrein bestemd tot stiltezone.

Pas ver na de sloop van het kamp, met het zogenaamde picknicktafel-incident in 1974, ontbrandde de strijd om de boodschap van Westerbork. De idyllisch gelegen kampplaats werd inmiddels aangedaan door een natuurfietsroute en een educatief Melkwegpad als extra publiekstrekker voor de Sterrenwacht. De rouwverwerking van kampslachtoffers werd hierdoor steeds meer bedreigd door dagjesmensen. De gemoederen raakten hevig verhit na plaatsing door Staatsbosbeheer op deze beladen plaats van een houten picknicktafel met prullenbak, wat zelfs tot Kamer-

vragen leidde. Dat er iets moest gebeuren met het kampterrein, was toen wel duidelijk. Maar wat?

In 1978 ontstond op initiatief van het provinciebestuur de Werkgroep Westerbork. Naast Manja Pach zat daarin ook een vertegenwoordiger van de Joodse gemeenschap in de persoon van de hoofdredacteur van het *Nieuw Israelietisch Weekblad*. Deze bleek echter alleen geïnteresseerd in een verbeterde toegankelijkheid voor Joodse 'pelgrimstochten' en geen voorstander van het Westerborkplan dat in 1979 in het Haagse Nieuwspoort aan de pers werd gepresenteerd. Al in 1971 hadden Manja Pach en het PSP-Statenlid Dora van Albada aan Gaarlandt een alternatief gepresenteerd voor het eenvoudige markeringsplan met groen en bomen dat door Staatsbosbeheer was voorgesteld. Tegenover het idee van een stuk bos met een verscholen monument stelden zij het belang van een historische contextualisering door het behoud van de toen aanwezige fundamenten van de barakken en de schoorsteen van het ketelhuis, naast een documentatiecentrum in het nog bewoonde huis van de kampcommandant. Acht jaar later, toen het kamp geheel was verdwenen, wilde men zoveel mogelijk van deze elementen terugbrengen, zoals een deel van de omheining, een wachttorens, een slagboom met wachthuisje, de appelplaats, en een bescheiden informatiebarak 'in een omgeving die visueel en emotioneel het beeld van het voormalige Kamp Westerbork oproept'. Dit plan vond bijval van de Tweede Kamer, maar kreeg spoedig een nieuwe invulling toen in 1981 op initiatief van de CPN met een kamerbrede motie werd besloten tot de bouw van een veel omvangrijker informatiecentrum buiten de stiltezone. Nu de bescherming van de kampplaats was veiliggesteld door de Sterrenwacht hadden de autoriteiten hun belangstelling voor de plek verloren. Alle aandacht concentreerde zich op het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, dat twee jaar later door de koningin werd geopend.

Zo kreeg Westerbork na meer dan dertig jaar eindelijk een functie als herinneringsplaats. Maar tegelijkertijd voelde een deel van de werkgroep zich overruled door Den Haag, aangezien de hoofdactiviteit werd verlegd naar het op kilometers afstand van 'de plek' gesitueerde herinneringscentrum, waarin in 1983 een replica van de door het RIOD ingerichte permanente tentoonstelling in het Nederlands paviljoen in Auschwitz werd ondergebracht. Terwijl het centrum financieel werd ondersteund vanuit het ministerie van VWS in het kader van het jeugdvoorlichtingsbeleid, zou het nog bijna tien jaar duren voordat de enscenering van het voormalige kampterrein was afgerond.

De pastorale enscenering van Westerborks herinneringslandschap in 1992 zou men kunnen zien als een compromis van de eerder door Staatsbos-

beheer beoogde natuurrecreatie en de behoefte aan een contextualisering met bezinningsmonumenten. Tegelijkertijd sprak uit deze sobere symbolische inrichting echter een opmerkelijke beduchtheid voor visualisering en evocatie. Niet alleen was met toestemming van de overheid het Nederlandse erfgoed van de Jodenvervolging vrijwel zonder protest en ongedocumenteerd opgeruimd, ook leefde vooral onder progressieve critici een opmerkelijk taboe op een encensering van oorlogserfgoed. De op Westerbork gesacraliseerde leegte mocht niet worden verstoord door een vermarkting van oorlogsleed. Al ten tijde van de persconferentie in Nieuwspoor in 1979 karikaturiseerde Ivo de Wijs de 'nieuwewetse oorlogsindustrie' waarbij iedereen straks in gestreepte klederdracht met de bus een reisje Westerbork kon boeken. De beschuldiging van 'Shoah business' bleek doel te hebben getroffen. Toen Pach in 1991 haar functie neerlegde als voorzitter van de Vereniging Voormalig Kamp Westerbork bleek zij niet zonder meer gelukkig met de nieuwe encensering. In een interview met Bert Vuijsje merkte zij hierover op dat het gevaar op de loer lag dat te veel werd uitgegaan van de wens van het grote publiek dat wilde weten hoe de barakken eruitzagen. Anders dan in het verleden stelde zij zich inmiddels zelf tevreden met de redding en toegankelijkheid van de plek.

Beleving

Deze beduchtheid voor een beleving van het verleden is kenmerkend voor de Nederlandse omgang met de Jodenvervolging. Westerborks pastorale encensering laat zien hoe de officiële herinneringsplaatsen van de Tweede Wereldoorlog vanaf de jaren zeventig werden ingericht als bezinnings-oorden. Hoewel in ons land in literatuur en documentaires al vroeg sprake was van een 'emotionalisering' van de Jodenvervolging, stuitte een musealisering van de kampen op strenge ethische bezwaren. De wijze waarop in het Auschwitz-Birkenau Memorial & Museum (1947), Yad Vashem (1953) of het US Holocaust Memorial Museum in Washington (1993) persoonlijke verhalen en oorspronkelijke objecten als barakken, spoorwagon, wachttorens, kampkleding, pasfoto's en zelfs mensenhaar worden tentoongesteld, werd in ons land ontkies gevonden. Toch is de afgelopen jaren ook op Westerbork en op de later gestichte herinneringscentra Vught (1990) en Amersfoort (2000) meer oog ontstaan voor de noodzaak van behoud en conservering van de spaarzame overblijfselen en historische sporen. Evenals in deze buitenlandse Holocaustmusea gaat een meer consciëntieuze omgang met authentieke objecten daarbij samen met een toegenomen aandacht voor de bezoekersbeleving.

De ontwikkeling van de herinneringscentra laat zien dat de keer op keer

geuite veronderstelling dat de belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog zou wegebben allerm minst is uitgekomen. Van 15.000 bezoekers in het openingsjaar groeide het bezoekersaantal van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork tot 80.000 in 1992, en tien jaar later stond de teller al op 100.000, terwijl vele honderdduizenden het voormalige kampterrein bezochten. Maar met deze grotere aantallen bezoekers groeide eveneens, zoals Pach voorspelde, de druk om meer aan de wensen van het publiek tegemoet te komen. Voor Dirk Mulder, de huidige directeur van het herinneringscentrum, is de bezoeker bewust maatgevend geworden. Niet alleen wordt het publiek serieuzer genomen, de bezoekerservaring is bovendien complexer geworden. Door de invloed van de media en de grotere bekendheid met Auschwitz en andere Oost-Europese kampen na de val van de Muur, stelt men hogere eisen aan historische betrouwbaarheid en materiële authenticiteit. Daarnaast wordt Westerbork echter dagelijks geconfronteerd met een jongere generatie die aan de oorlog nog alleen door de media gefabriceerde herinneringen heeft. Hoe kunnen jongeren zich in een lege, verlandschappelijke ruimte zonder authentieke objecten, reconstructies of historische sporen een 'kamp' voorstellen? Werd door het herinneringscentrum een herbouw van barakken in 1992 nog als sensatiezucht afgewezen, inmiddels probeert men te leren van buitenlandse voorbeelden van terugplaatsingen en reconstructies.

Meerdere herinneringsgemeenschappen

Dat de voormalige kampen na hun verdwijning uit het landschap zijn 'teruggekeerd' in het herinneringslandschap, en dat Westerbork met name door de Joodse gemeenschap als erfgoed is toegeëigend, is lang niet zo vanzelfsprekend als men zou denken. Enerzijds verbaast het dat dit zo lang heeft geduurd wanneer men bedenkt dat het vluchtelingenkamp met Joods geld was gebouwd en met geroofde Joodse Liro-fondsen door de nazi's was verbouwd tot doorgangskamp (op grond waarvan een Joods-Amerikaanse organisatie nog bij de naoorlogse commissie-Lieftinck een claim tot restitutie indiende). Anderzijds zagen we dat de officiële Joodse wereld niet of nauwelijks was betrokken bij het nationaal monument en de 'redding' van het kamp. Het waren vooral oud-verzetstrijders en politieke activisten die zich het lot van Westerbork aantrokken.

Niet alleen is Westerbork tegenwoordig een belangrijk icoon van de Nederlandse Jodenvervolging, tegelijkertijd is het voormalige kamp als herinneringsplaats inmiddels ook door andere herinneringsgemeenschappen toegeëigend. Naast de Joodse gemeenschap geldt dit voor de nabestaanden van de Nederlandse Sinti en Roma die eveneens via Westerbork naar

het oosten zijn getransporteerd, de Indische Nederlanders die hier na hun repatriëring uit Indië werden opgevangen, en de Molukkers die van 1950 tot 1971 in de barakken woonden. Al deze herinneringsgemeenschappen claimen dezelfde plek en wensen in het museum en op het kampterrein ruimten voor eigen wijzen van bezinning en herdenken.

Maar ook is er het probleem van het 'verkeerde erfgoed'. Op Westerbork speelt dit rond de nss'ers uit de periode van het interneringskamp waaraan het herinneringscentrum ten behoeve van de 'kinderen van foute ouders' in de winter van 2008-2009 een in Joodse kring scherp bekritiseerde tentoonstelling wijdde. Een belangrijke dissonant bij het voormalige kamp is bovendien de houten villa van de kampcommandant. Terwijl de grimmige barakken zijn verdwenen is deze ruim opgezette directeurswoning bij de ingang van het terrein nog het enige overblijfsel uit de bouwperiode. De recente verwerving door het Herinneringscentrum van deze woning viel samen met de schenking van de al in 1985 ontdekte Barak 57 in Veendam, de tachtig meter lange Westerborkbarak die daar in twee geschakelde delen als loods werd gebruikt. 'Ik begrijp die drukte om onze schuur niet,' merkte de eigenaar toen tegenover een verslaggever van het *Nieuwsblad van het Noorden* op. Maar zijn zoon dacht daar in 2008 al heel anders over. Een journaliste van de *Volkskrant* tekende uit zijn mond op: 'Ik heb altijd gezegd: die barak moet terug naar Westerbork. Het is een monument.'

Inmiddels, na de brand, wordt de Veendammer barak meer dan ooit door het herinneringscentrum gekoesterd als de verloren zoon van het Westerborkerfgoed. Vanwege het toegenomen belang van authenticiteit en beleving zijn zelfs de overblijfselen van de verbrande barak inmiddels naar Westerbork overgebracht. Daar koestert men nu de behouden delen, compleet met de 'kampgraffiti' die er ten behoeve van de Westerbork-scènes van Jeroen Krabbés film *The Discovery of Heaven* (2001), naar de roman van Harry Mulisch, op zijn aangebracht. Het belang van een mogelijke terugplaatsing valt niet los te zien van de voorgenomen restauratie van de villa die vanzelfsprekend vooral tot de korte bewoningsperiode van *ss-Obersturmführer* Gemmeker wordt gereduceerd. Vanuit dit strategisch gesitueerde huis kijkt men als het ware met zijn ogen naar de voormalige kampplaats. Wat men ziet is echter geen doorgangskamp maar een picknickplaats. Hoewel de 'villa van Gemmeker' het mogelijk maakt letterlijk een andere kant van het kamp te belichten, ontstaat hierdoor een wel heel conteste-rend symbool van dadererfgoed op deze iconische site van het slachtoffererfgoed. Een nieuwe inscenering van de herinneringsplaats met één of enkele barakken lijkt daarmee onontkoombaar geworden.

Literatuur

- Boom, Bart van der, 'Westerbork. De ondergang van de Nederlandse Joden', in: Wim van den Doel (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005) 148-159
- Gans, Evelien, *Gojse nijd & joods narcisme. De verhouding van joden en niet-joden in Nederland* (Amsterdam 1994)
- Laarse, Rob van der, 'Kunst, kampen en landschappen. De blinde vlek van het dadererfgoed', in: F. van Vree en R. van der Laarse (red.), *Dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009) 196-195
- Mulder, Dirk, 'Een vormgegeven verwerking. De geschiedenis van de herinnering aan kamp Westerbork', in: Dirk Mulder en Ben Prinsen (red.), *Bronnen van herinnering. Westerbork Cahiers 1* (Assen/Hooghalen 1993) 20-52
- Mulder, Dirk, *De commandantwoning van kamp Westerbork. Een nieuwe toekomst als blijvende getuige van de oorlog* (Hooghalen 2008)
- Veen, Harm van der, *Westerbork 1939-1945. Het verhaal van vluchtelingenkamp en Durchgangslager Westerbork* (Hooghalen 2008)
- Vuijsje, Bert, 'Je eigen plek in de geschiedenis. Een interview met Manja Pach', in: Dirk Mulder en Ben Prinsen, *Bronnen van herinnering* (Assen-Hooghalen 1993) 11-19